

УНІФІКАЦІЯ КОЛІЗІЙНИХ НОРМ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ПОЗАДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Кожен юрист, що стикається з питаннями, пов'язаними із заподіянням шкоди, ускладненим іноземним елементом, знає про численні складності колізійного порядку, які можуть виникнути в результаті, наприклад, таких дій, як транскордонне заподіяння шкоди честі, гідності громадянина або репутації юридичної особи, шкідливих наслідків, викликаних імпортом недоброякісної продукції з-за кордону і т.п. При цьому вибір застосовного права у великій мірі ускладнений тим, що більшість правопорядків істотно обмежують або взагалі заперечують допустимість у сфері деліктних правовідносин такого інституту, який широко використовується в регулюванні договірних відносин як інститут автономії волі сторін при виборі застосовного права.

Слід зауважити, що складність уніфікації як колізійних, так і матеріально-правових норм у сфері деліктів неодноразово підкреслювалася в правовій літературі [1, 23]. При цьому коло висвітлених питань, на жаль, дуже вузьке. Серед нечисленних публікацій останніх десятиліть, спеціально присвячених проблемам деліктних зобов'язань в міжнародному приватному праві, можна виділити ряд робіт В. П. Звекова [3] і Є. В. Кабатової [2, 54]. Тому дослідження цих питань потребує й наступних досліджень та становить не будь-який інтерес для наукового аналізу.

Питання необхідності уніфікованого підходу до колізійного регулювання деліктних правовідносин неодноразово ставилися у роботі міжнародних організацій та конференцій. Так, в 1969 році Інститут міжнародного права під час своєї сесії в Единбурзі прийняв резолюцію, що рекомендувала судам, за відсутності «істотного зв'язку» між спірним питанням і *locus delicti* застосовувати право, яке визначає спеціальні відносини між сторонами або між сторонами і подією.

У 70-і роки в рамках Європейського економічного співтовариства була зроблена спроба уніфікувати питання статуту деліктних зобов'язань: проект Римської конвенції про право, застосовний до договірних зобов'язань, включав в себе і положення про позадоговірну відповідальність. Зокрема, в проекті передбачалося, що основною прив'язкою залишається *lex loci delicti*, але застосовується інше право, якщо, з одного боку, відсутній суттєвий зв'язок між положенням, що склалося внаслідок правопорушення, та державою, де настала шкода; а з іншого боку, є в наявності суттєвий зв'язок з іншою державою, чие право в цьому випадку буде застосовуватися. Однак в 1978 році комітет експертів прийняв рішення про розділення договірної та позадоговірної відповідальності та включення їх у різні конвенції. Це сталося, зокрема, за наполяганням делегації Великобританії. Причина цієї обставини, в основному, полягає в такому. Незважаючи на те, що засади регулювання вибору права в договірних зобов'язань

нях дев'яти держав — членів ЄС були в той час схожі, досягти угоди по уніфікації колізійних норм у цій галузі виявилось досить непросто. У випадку ж з колізійним регулюванням деліктної відповідальності, яке істотно відрізняється в різних країнах — членах ЄЕС, консенсус був би набагато більш складним. При цьому було прийнято рішення про те, що після прийняття конвенції про договірні зобов'язання будуть прикладені значні зусилля у сфері уніфікації колізійних норм в галузі деліктних зобов'язань. Проте надалі робота над конвенцією про позадоговірні зобов'язання була залишена, і в 1980 році була прийнята конвенція, присвячена тільки договірним зобов'язанням.

Через майже двадцять років після розробки Римської конвенції про право, що застосовується до договірних зобов'язань, в грудні 1998 року робота над конвенцією про право, застосовне до позадоговірних зобов'язань, була відновлена в рамках ЄС.

Розробка конвенції про право, застосовне до позадоговірних зобов'язань, в даний час є «пріоритетним завданням» Комісії Європейського Союзу. Відповідний проект вже отримав скорочене найменування «Рим II». Передбачається також, що колізійне регулювання деліктних зобов'язань в рамках ЄС буде виражено у формі регламенту ЄС, а не у формі міжнародного договору.

Положення проекту викликали численні суперечки і протести, особливо з боку видавництва, оскільки у випадку, коли сторонами делікту виступають підприємство-розповсюджувач товарів і послуг за допомогою мережі Інтернет і споживач цих послуг, громадянин держави — члена ЄС, положення проекту передбачали застосування до правовідносин сторін права держави місця проживання споживача. Беручи до уваги транскордонність мережі Інтернет, споживачем відповідних послуг може виявитися громадянин практично будь-якої країни як в рамках Європейського Союзу, так і поза ним. Таким чином, в разі прийняття опублікованого проекту видавці та редактори будуть змушені досліджувати положення законодавств чотирнадцяти європейських держав, перш ніж опублікувати ту чи іншу статтю тільки тому, що ця стаття повинна буде з'явитися на інтернет-сайті видання.

На початку травня 2002 року на інтернет-сайті Європейської комісії з'явився проект регламенту про право, яке застосовується до позадоговірних зобов'язань. Видається, що норми проекту цікаві не тільки як приклад сучасного регулювання колізійних питань, що відносяться до позадоговірних зобов'язань, але і в цілому як прояв сучасних тенденцій в міжнародному приватному праві [4, 205].

Регламент покликаний регулювати в основному деліктні та квазиделіктні (безпідставне збагачення і ведення справ без доручення) зобов'язання, ускладнені іноземним елементом. Цей обсяг дії регламенту конкретизується в розділі I, відповідно до положень якого норми регламенту не застосовуються до позадоговірних зобов'язань, що виникають із сімейних або схожих з ними відносин, спадкових відносин, відносин, що виникають з обігу цінних паперів, до відповідальності посадових осіб, які здійснюють функції аудиту, відповідальності, яка виникає в ході виконання публічних функцій, до позадоговірних зобов'язань.

зань, що виникають між засновниками, довірчими власниками та вигодонабувачами довірчої власності, а також зобов'язань, що виникають в результаті порушення процесуальних норм. Цей обсяг дії відповідає традиційному поділу, прийнятому в більшості країн континентальної системи права, основою якого стало римське приватне право.

Відповідно до ст. 2 Регламенту право, що застосовується відповідно до його норм, застосовується незалежно від того, чи є держава, право якої підлягає застосуванню, членом Європейського Союзу. Ця норма покликана посилити уніфікаційний ефект норм регламенту.

Відповідно до загального правила Регламенту правом, застосовним до позадоговірних зобов'язань, що виникають з делікту, є право місця настання шкоди, незалежно від держави або держав, де мало місце шкідливе діяння, а також незалежно від держави, де мали місце обставини, які є другорядними по відношенню до основного заподіяння шкоди. Таким чином, основною прив'язкою Регламенту стає *lex loci injuriae*, тобто прив'язка до місця настання шкідливих наслідків. Уявляється, що це колізійне начало покликане більшою мірою відобразити інтереси потерпілого, ніж панівна до цього прив'язка *lex loci delicti commissi*. Слід зазначити, що застосування прив'язки до місця настання шкоди таким чином, як вона сформульована в проекті Регламенту, відбиває собою новий ступінь у колізійному регулюванні деліктних зобов'язань, ускладнених іноземним елементом [5, 63].

У випадку, якщо заподіювач шкоди і потерпілий мають звичайне місце проживання (місце ділової активності) на території країни здійснення делікту, застосовним правом буде право цієї держави. Однак, якщо з обставин справи впливає, що існує більш тісний зв'язок з іншою країною, а також відсутній суттєвий зв'язок між позадоговірним зобов'язанням і державою, право якої повинно застосовуватися відповідно до загального правила, застосовується право держави, яка має більш тісний зв'язок з обставинами справи. При цьому більш тісний зв'язок з іншою державою може особливо ґрунтуватися на попередніх відносинах між сторонами, такими як, наприклад, договір, пов'язаний з суттю делікту.

Вбачається важливим зазначити, що використання критерію «найбільш тісного зв'язку» передбачено ст. 32 чинного Закону України «Про міжнародне приватне право» щодо позадоговірних зобов'язань тільки в тому випадку, якщо застосовне право не вдається встановити відповідно до існуючих колізійних норм. Отже, критерій «тісного зв'язку» в українському міжнародному приватному праві, у тому числі щодо деліктів, носить факультативний характер. Здається, що в даному випадку при розробці норм Закону законодавець керувався, по-перше, прагненням не послабити передбачуваність при виборі застосованого права, по-друге, — бажанням не допустити розширення судового розсуду. Вважаємо, що такий підхід у даний час є доречним, беручи до уваги сучасний ступінь розвитку правової культури в українському суспільстві.

У випадку, якщо заподіяння шкоди відбувається на території, на яку не поширюється суверенітет якоїсь держави, застосовується право держави, в якій зареєстровано транспортний чи інший засіб, пов'язаний з деліктом. Якщо не

існує такого зв'язку з будь-якою конкретною державою або існує зв'язок з кількома державами, то застосовується право тієї з них, з якою відносини більшою мірою пов'язані.

Правом, застосовним до позадоговірних зобов'язань, що виникають внаслідок заподіяння шкоди товаром або послугою, є право країни постійного перебування особи, яка постраждала, у разі, якщо в цій країні деліквент також має постійне місце перебування або був придбаний товар чи надана послуга. У всіх інших випадках застосуванню підлягає право країни здійснення зловмисних діянь.

Відповідно до ст. 6 Регламенту до позадоговірних зобов'язань сторін, що виникли в результаті недобросовісної конкуренції, застосовується право країни, де конкурентні відносини або колективні інтереси споживачів порушені такого роду діями. Фактично цю колізійну норму можна трактувати як прив'язку до права країни, ринок якої було порушено недобросовісною конкуренцією.

Правом, застосовним в результаті наклепу, є право країни звичайного проживання потерпілого в момент вчинення делікту. Ця норма конкретизує щодо дифамації загальну норму регламенту, відповідно до якої до деліктних зобов'язань застосовується право місця заподіяння шкоди. При цьому логічно, що місцем настання шкоди в разі дифамації визнається місце основного проживання особи, що постраждала.

Зобов'язання, що виникли внаслідок заподіяння шкоди навколишньому середовищу, регулюються правом країни, де шкідливі наслідки настали або можуть настати. Поява цієї спеціальної норми, що конкретизує загальну прив'язку у разі заподіяння шкоди навколишньому середовищу, ймовірно, викликано тим особливим значенням, яке в даний час надається їй захисту.

Стаття 9 Регламенту окреслює сферу дії права, що застосовується до позадоговірних зобов'язань. Зокрема, це право визначає підстави, умови і межі відповідальності, а також осіб, які повинні нести цю відповідальність, підстави звільнення від відповідальності та обмеження відповідальності, істоту та види шкоди, заходи, які може вчинити суд згідно зі своїм процесуальним правом для запобігання або припинення заподіяння шкоди, а також для забезпечення компенсації, розрахунок нанесеної шкоди, питання про те, чи можна поступитися правом на компенсацію або чи можна його успадкувати, відповідальність за дії інших осіб, позовну давність, включаючи правила її обчислення, перерви і т.д.

Відповідно до положень Регламенту сторони можуть обрати право, що застосовується до позадоговірних зобов'язань. При цьому відсутнє обмеження на вибір будь-якого окремого права (наприклад, *lex fori*). Сторони також мають право вибрати застосовне право до вчинення делікту. Підкреслюється, що вибір сторін не повинен зачіпати прав третіх осіб. Якщо всі інші «елементи» правовідношення під час заподіяння шкоди відносились до іншої держави, ніж держава, право якої обрано сторонами, то вибір сторін не може перешкодити застосуванню імперативних норм держави, до якої відносились інші «елементи» правовідношення. Окремо зазначається, що такий вибір також не повинен пе-

решкоджати застосуванню імперативних норм Європейського Союзу, якщо інші «елементи» правовідношення перебували в країні — члені Європейського Союзу. Відповідно до норми ст. 12 ніщо в Регламенті не обмежує застосування імперативних норм країни суду.

При визначенні відповідальності в розрахунок також повинні прийматися стандарти поведінки та безпеки, що діють в місці і під час вчинення зловмих дій. Оскільки відповідно до загального правила застосуванню підлягає право місця настання шкоди, то ця норма покликана захистити інтереси держави, на території якої діє деліквент, виражені в установлених ним стандартах поведінки.

Постраждалі особи мають право пред'явити вимоги безпосередньо страховику деліквента, якщо така можливість передбачена правом, застосовним до позадоговірних зобов'язань. Якщо це право не передбачає такої можливості, вимогу може бути пред'явлено, якщо це передбачено правом, що регулює договір страхування.

Норми Регламенту передбачають також можливість суброгації, якщо вона передбачена правом, що регулює обов'язок третьої особи надати компенсацію потерпілому.

У Регламенті також передбачена відмова від зворотного відсилання: відсилання до того чи іншого права розуміється як відсилання до його матеріальних норм. У застосуванні норм права, що визначається відповідно до Регламенту, може бути відмовлено тільки в тому випадку, якщо таке застосування явно не відповідає публічному порядку країни суду. Ці норми відповідають чинним положенням українського законодавства.

Відповідно до ст. 23 норми Регламенту не будуть перешкоджати застосуванню актів Європейського Союзу, які підпорядковують відповідальність за послуги праву країни, де знаходиться постачальник послуг і які допускають обмеження на свободу надання послуг тільки за певних обставин. Можна припустити, що ця норма стосується і надання послуг з використанням мережі Інтернет. Таким чином, спірне питання про застосування права настання шкоди в цьому випадку фактично виведено за рамки проекту регламенту і підлягає регулюванню іншими актами Європейського Союзу.

Певні пропозиції в галузі уніфікації колізійних норм в галузі деліктної відповідальності пов'язані також з діяльністю так званої Європейської групи з міжнародного приватного права — громадської організації, створеної в 1991 році за ініціативою французького дослідника Франсуа Ріго, яка об'єднує в даний час 25 вчених з країн — членів ЄС, а також Швейцарії та Норвегії. Зокрема, в 1998 році, після трьох років роботи, група направила до Комісії ЄС пропозиції щодо європейської конвенції про право, що застосовується до позадоговірних зобов'язань. Пропозиція покликана враховувати як основні прив'язки в галузі деліктних зобов'язань, що панують в країнах — членах ЄС, так і підходи, сприйняті в Гаазькій конвенції про право, що застосовується до автотранспортних пригод, 1971 року і в Конвенції про право, що застосовується до відповідальності виробника, 1973 року.

Стаття 8 Пропозиції Європейської групи з міжнародного приватного права містить як загальну норму для всіх позадоговірних зобов'язань право сторін обирати закон, застосовний до їх правовідносин. При цьому вибір права має бути прямо вираженим і може мати місце тільки після виникнення спору, при цьому права третіх осіб повинні залишатися незачепленими в інтересах комерційного обороту.

Існують також певні конкретні досягнення в області уніфікації колізійних норм у сфері деліктних зобов'язань, виражені в чинних міжнародних договорах. Так, було уніфіковано колізійні норми щодо окремих видів деліктної відповідальності.

Наприклад, Конвенція про право, що застосовується до автотранспортних пригод, була прийнята в Гаазі 4 травня 1971 року.

Стаття 3 Конвенції встановлює загальне правило: застосовним правом є право держави, на території якої сталася автотранспортна пригода. У той же час Конвенція передбачає безліч виключень з традиційного методу. Зокрема, у ст. 4 говориться:

а) якщо в автотранспортній пригоді бере участь тільки одна машина і вона зареєстрована не в тій державі, де мала місце подія, то відповідальність таких осіб визначається відповідно до права країни реєстрації: водія, власника або іншої особи, що має контроль або який-небудь інтерес в машині, незалежно від того, де вони постійно проживають; потерпілого пасажира, постійне місце проживання якого знаходиться не в тій державі, де сталася аварія; потерпілого, що не знаходився в машині, постійне місце проживання якого знаходиться в країні реєстрації.

Якщо постраждалих двоє або більше, то застосовне право визначається щодо кожного з них окремо:

б) якщо в аварії беруть участь дві або більше автомашини, то положення п. а) застосовуються тільки в тому випадку, якщо всі вони зареєстровані в одній державі;

в) якщо учасників інциденту, що знаходилися поза автомобілем, та інших машин, які опинилися на місці події, два або більше, то положення п. а) і б) застосовуються тільки за умови, що всі ці особи постійно проживають в державі реєстрації. Це ж правило діє і відносно постраждалих.

Якщо ж автомобілі не зареєстровані або зареєстровані в декількох державах, то замість права місця реєстрації застосовується право місця їх звичайного перебування — ст. 6 Конвенції.

Така детальна регламентація процесу встановлення застосовуваного права та відмова від принципу права, «найбільш тісно пов'язаного з правовідносинами», пов'язані насамперед з тим, що турбота про максимальну «передбачуваність» результату відшукання застосовного права найбільшим чином відповідає інтересам страхових організацій, яких у великій мірі покликана захищати дана конвенція.

Сфера дії застосовного права визначена в ст. 8. Відповідно до переліку, що міститься в цій статті Конвенції, закон, який можна застосовувати, визначає

в тому числі умови та обсяг відповідальності, умови звільнення від відповідальності, обсяг відшкодування, умови передачі права вимоги відшкодування, осіб, які мають право на отримання відшкодування, позовну давність та інші питання. У будь-якому випадку правозастосовний орган повинен враховувати правила дорожнього руху, що діють в місці і в момент дорожньо-транспортної пригоди.

Конвенція також містить норму, яка вказує на те, що вона не регулює питання відповідальності виробників, продавців транспортних засобів та осіб, що спеціалізуються в їх ремонті.

Важливе положення включене в ст. 11. Вона встановлює, що Конвенція застосовується і в тому випадку, якщо застосовне право — це право країни, що не бере участь у Конвенції. Така умова, як це справедливо зазначається дослідниками, істотно розширює сферу дії Конвенції, підвищує її уніфікаційний ефект [6, 106].

Ще однією конвенцією, що уніфікує норми деліктної відповідальності, до якої приєдналося багато країн, є Конвенція про право, застосовне до відповідальності виробника, також підписана в Гаазі в 1973 році. Конвенція визначає право, що застосовується до відповідальності виробника за шкоду, заподіяну його товаром, включаючи збитки, понесені внаслідок неправильного опису товару або відсутності опису його властивостей і методу використання. Перелік осіб, відповідальних за товар, наводиться в ст. 3. Крім виробника там вказані виробник первинного продукту, постачальник товару, інші особи, включаючи майстрів з ремонту, зберігачів, які беруть участь у виробництві і розподілі товару.

Заподіяння шкоди неякісною продукцією часто супроводжується досить істотним «просторовим» фактором: виготовлення може мати місце в одній країні, продаж — в іншій, використання або споживання — в третій. При цьому слід відрізнити норми, що регулюють відповідальність виробника за шкоду, заподіяну його продукцією, від норм, які регулюють відповідальність виробника або продавця за введення в обіг неякісної продукції. В останньому випадку застосовуються норми, що регулюють відповідальність у сфері договірних зобов'язань.

Як право, що застосовується, відповідно до норм Конвенції виступає національне право держави, де було завдано шкоди, якщо:

- ця держава є місцем постійного проживання потерпілого;
- в ній розташовано основне місце діяльності імовірно відповідальної особи;
- на її території товар був придбаний потерпілим (ст. 4).

У той же час, якщо місце проживання потерпілого і місце діяльності імовірно відповідальної особи знаходяться в одній державі, то застосовується право цієї останньої держави, незважаючи на положення ст. 4 (ст. 5). Стаття 5 передбачає ще одне виключення із ст. 4 — якщо збігаються місце проживання потерпілого і місце, де він придбав товар, то застосовується право цієї держави.

Якщо не застосовується право, вказане в ст. 4 і 5, то застосовується право держави, де розташовується основне місце діяльності імовірно відповідальної

особи, крім випадків, коли позивач не обґрунтовує свої вимоги відповідно до права держави, де було завдано шкоди (ст. 6). Таким чином, закріплюється певна свобода вибору сторони.

Загальні тенденції до надання розширених прав у галузі вибору застосовуваного закону щодо даного виду відповідальності «пом'якшуються» нормою ст. 7 Конвенції, відповідно до якої право країни настання шкоди і право країни місця проживання потерпілого не може застосовуватися, якщо заподіювач шкоди не міг розумним чином передбачати той факт, що товар буде поширюватися в цій країні.

Конвенція не містить положень про право потерпілого пред'явити вимоги безпосередньо страховику цивільної відповідальності, оскільки в даній галузі такого роду страхування поширене набагато рідше, ніж у сфері, наприклад, дорожньо-транспортних пригод.

Ця конвенція також містить положення про те, що вона діє, якщо застосовним правом є право держави — не учасниці Конвенції.

Звертаючись до законодавства України, слід відзначити, що положення Закону України «Про міжнародне приватне право», який набрав чинність 1 вересня 2005 року, містять безліч новел в галузі колізійного регулювання цивільно-правових відносин, ускладнених іноземним елементом, в тому числі і в сфері деліктів. Проте видається, що зупинятися на досягнутому передчасно. Беручи до уваги той факт, що норми закону містять тільки загальне регулювання, колізійні питання підлягають подальшому тлумаченню з боку доктрини і правозастосовної практики. Крім того, при вивченні законодавчого матеріалу і правозастосовної практики слід взяти до уваги, що Україна в даний час не є учасницею двох конвенцій, що містять колізійні норми в галузі деліктних відносин, а саме Гаазької конвенції про право, застосовне до автотранспортних пригод, 1971 року і Гаазької конвенції про право, застосовне до відповідальності виробника, 1973 року.

Вищезазначені нові тенденції розвитку міжнародного приватного права в галузі деліктних зобов'язань ставлять на порядок денний питання про необхідність подальшого реформування українського законодавства в цій сфері та вироблення правильних орієнтирів для вітчизняної правозастосовної практики у сфері регулювання деліктних зобов'язань, ускладнених іноземним елементом.

Література

1. Базедов Ю. Унификация европейского частного права // Государство и право. — 2004. — № 2. — С. 23.
2. Звеков В. П. Обязательства из причинения вреда в международном частном праве (некоторые коллизионные вопросы) // Очерки международного частного права. М.: ИМО, 1963; гл. 15 Курса лекций Международное частное право. — М., 1999.
3. Кабатова Е. В. К вопросу о современных проблемах международного частного права // Государство и право. — 2000. — № 8.
4. Чубарев В. Л. Міжнародне приватне право : навч. посіб. / В. Л. Чубарев. — К. : Атіка, 2006.
5. Международное частное право / под ред. Г. К. Дмитриевой — М., 2000.
6. Кабатова Е. В. Деликты в международном частном праве // Государство и право. — 1992. — № 9.
7. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2709-IV// Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 32. — Ст. 422.

Анотація

Мануїлова Е. В. Уніфікація колізійних норм, що застосовуються до позадоговірних зобов'язань. — Стаття.

Стаття присвячена уніфікації колізійних принципів та правил у галузі позадоговірних зобов'язань. Розглянуто основні положення міжнародно-правових актів, що регламентують колізійні питання деліктних зобов'язань. Визначено основні тенденції розвитку колізійного регулювання у сфері позадоговірних зобов'язань.

Ключові слова: делікт, заподіяння шкоди, місце заподіяння шкоди, заподіювач шкоди, потерпілий, деліктні зобов'язання, деліктна відповідальність.

Аннотация

Мануилова Е. В. Унификация коллизионных норм, применяемых во внедоговорных обязательствах. — Статья.

Статья посвящена унификации коллизионных принципов и правил в области внедоговорных обязательств. Рассмотрены основные положения международных документов, регламентирующих коллизионные вопросы деликтных обязательств. Определены основные тенденции развития коллизионного регулирования в сфере внедоговорных обязательств.

Ключевые слова: деликт, причинение вреда, место причинения вреда, причинитель вреда, потерпевший, деликтные обязательства, деликтная ответственность.

Summary

Manuilova K. V. The unification of conflict rules applied in non-contractual obligations. — Article.

This article is devoted to unification of conflict principles and rules for non-contractual obligations. The basic provisions of international agreements regulating the conflict issues of tort liability are analyzed. The main tendencies of development of conflict regulation in the field of non-contractual obligations are regarded.

Keywords: tort, injury, place of injury, tortfeasor, victim, tort liability, tort liability.